

Ivar Mortensson Egnund

– målmann, anarkist og kristen

Takk for invitasjonen til Garborg-dagene som i år dreier seg om Ivar Mortensson Egnund, en av Garborgs eldste og nærmeste venner. Det er spennende for meg å komme tilbake til en del av landet som jeg kjenner fra barndommen og hvor jeg vet at det finnes et stort antall fjerne slektninger som jeg mistet kontakten med da min mormor døde i 1960. Det er nesten merkeligere å gå omkring på et sted hvor man ikke vet hvem man er i slekt med, enn å ha den fulle oversikten over tremenninger og firmenninger.

Jeg hørte mye om Alvdal og Follidal da jeg var liten og tilbrakte mange somre på Skreet eller Berget Søndre. Særlig husker jeg mormors historier om berømte og merkelige menn som skrev bøker og dyrket visdommen, eneboere og folk som skjulte seg for verden. På den tiden var jeg nok mer opp-tatt av Kjell Aukrust enn av Savalguten, Ivar Matlaus og Egnund-gubben.

Ivar er forblitt en hemmelighet, ikke bare for meg, men han er en skikkelse som lever som en skygge i kulis-sene av den norske bokheimen. De som trykker bøker og artikler om andre forfattere, skriver også gjerne noen ord om Ivar. Det er for så vidt typisk at hans navn trekkes frem på

”Garborg-dagene” eller at det hyppig nevnes i forbindelse med Olav Aukrust, slik Cato Schiøtz gjør det i drøftingen av Aukrusts antroposofi. Aukrust selv skrev et fint, lite dikt “*Til Valundskalden*” (1922) trykt i “*Norske Terningar*” (1931).

Både Jan-Magnus Bruheim og Hans Henrik Holm nevnte Ivar for meg for mange år siden da de hørte at jeg hadde slekt i Nord-Østerdalen. Han var en skikkelig filosof, sa de. Han burde jeg lese. Men systematisk har jeg ikke lest bøkene hans før i sommer etter at en hjelpsom antikvarbokhandler støvsuget hele markedet for meg. Skjønt støvsuget. Jeg oppdaget snart at det var et høyst levende og vitalt forfatterskap det dreide seg om.

Ærlig talt tror jeg ikke Ivar Mortenson noen gang vil bli folkelesning. Han er oversett av litteraturhistorikerne, blant annet fordi han selv var lite interessert i sin samtids litteratur. Alt han skrev i forskjellige litterære sjangre, er enten selvbiografiske nøkkelfortellinger eller inspirert av folkevisene og de norrøne kvadene. Ivar Mortenson tilhører ikke den akademiske litteraturhistorien, fordi han var så åpent utids-svarende, fordi han nektet å delta i den litterære konkurransen om det nye og

om den oppmerksomheten det siste alltid får. Hans diktning er hovedsakelig sanger, bekjennelser og forkynnelse. Det er greitt nok, selv om det er blitt umoderne. Bøkene hans er som gode hemmeligheter som man kan snakke om med venner som tenker i samme baner.

Språket hans krever nå en viss tålmodighet. Språkutviklingen har gått ham imot. Men samtidig er språkformen hans ett med den saken han ville fremme. For Ivar Mortenson tilhørte en minoritet, ikke bare i forholdet mellom bymål og landsmål. I utviklingen av landsmålet var det sunnmøringene som satt med hegemoniet, ikke telemarkinger eller østerdøler. Dermed var Ivar i opposisjon også blant sine egne allierte i målsaken. Arne Garborgs målføring var tross alt langt mer publikumsvennlig og moderne. Men Ivar ville ikke være moderne. Han skrev i en tenkt samtidighet med Draumkvedet, Edda og Det gamle testamente. Allerede Det nye testamente var litt for nytt for ham. Det var en trass mot samtiden både i hans diktning og i hans historiske studier. Det mystiske og profetiske draget falt naturlig for ham.

Ivar Mortenson var profet før han leste Nietzsche, anarkist før han leste Kropotkin og mystiker lenge før han ble kjent med teosofien og Rudolf Steiner. Derfor kunne han kaste seg over det nye i tiden uten å forandre seg. Ivar er en av de første som kan ha latt seg inspirere av Nietzsches "*Also sprach Zarathustra*". Det skjer i det lille poesibindet "*Or duldø*" (1895). Da hadde Garborg allerede oversatt og skrevet forord til Ola Hanssons "*F. Nietzsche*.

Hans personlighet og hans system" (1890). Både Sigbjørn Obstfelder og Kristoffer Updal betraktet "*Or duldø*" som en liten genistrek, ifølge biografen Klaus Langen i "*Ivar Mortensson Egnund*" (Oslo 1957). Den samme litterære formen bruker Ivar i "*Runir*" (1908).

Så forskjellige lesere lot seg altså imponere. Christian Sinding satte melodier til seks dikt fra "*Or duldø*" (Op.37), og senere tonsatte han "*Strengjeleik*" (Op.40). Ivar Mortenson mestret tilsynelatende ubesværet symbolismen og okkultismen på 1890-tallet. Men det var fordi han hadde befunnet seg der hele tiden – lenge før avantgarden fikk snusen i denslags. Og Ivar beholdt sin allegoriske fortellermåte lenge etter at symbolismen var avlegs. De store historiske skuespillene: "*Varg i Veum*" (1901) og "*Hugleik*" (1902), er så lite kunstlitteratur at man formelig hører forfatterens egen stemme i alle replikker. Det samme kan sies om hans politiske rabulisme. Ivar var anarkist mer fra naturens side enn gjennom lesning. Enda faren satt på Stortinget fra 1868-1885, var sønnen alltid mistenksom overfor statsmakten.

Mange strømninger hadde forbedret en norsk anarkisme på bygdene. Hans Nielsen Hauge hadde utfordret prestemakten i første halvdel av århundret. Søren Jaabæks bondelag hadde radikaliseret mistroen til statsmakten blant bøndene. Ivar Mortenson gikk videre og gjenfant Kropotkins idealer i den gamle norske tradisjonen for sambruk og sameie. Østerdølen fremstiller anarkismen som alt annet enn fremmed import. Sjølråderett og sjølberging var ett med selve det rotnorske. For Ivar blir Kropotkins ideer en nøk-

kel til en fortrenget del av norgeshistorien slik han senere utlegger den i "Bondeskipnad i Norig i eldre tid" (1904).

Ivar Mortenson ville være "fri-kar" (det var hans oversettelse av "anarkist") både i det politiske, i det religiøse og i målsaken. Som ung mann virker han noe hjemløs og flakkende. Det var nok ikke helt enkelt å være latinskoleelev i Kristiania og senere bondestudent fra dalene, til tross for at Ivar rent økonomisk alltid satt bedre i det enn de fleste av dem som ble hans venner og allierte. Han var en mangesidig begavelse og kunne ha nådd enda lenger både som lyriker, dramatiker, historiker, oversetter og folkeminnesamler – om han ikke hadde løpt i alle retninger samtidig. Man kan ikke annet enn å beundre hans arbeidskraft og den begeistring som han greidde å mobilisere for alle sine prosjekter. Det uendelig sympatiske ligger i at Ivar Mortenson aldri ble ironisk i forhold til sine egne trossetninger til tross for at han ofte satt temmelig alene med dem.

Man visste hvor man hadde ham. Ingen har fått mer ros av sine venner. Slike salver med applaus som Ivar Mortenson høstet for sine bøker og utkast fra Arne Garborg, er kanskje ikke helt troverdige betraktet som litterære attester, men de forteller mye om Ivars talent for vennskap. Hans minneord om Edvard Grieg, Olaus Fjørtoft, Jørgen Moe, Arne Garborg og Rasmus Steinsvik bekrefter hans egen evne til å beundre venner og dyrke vennskap. Også de som synes at bøkene hans kan bli lange og tunge, vil få lyst til å bli kjent med mannen. Derfor gleder jeg

meg over å være her på stedet, i hans landskap, og høre det som skal fortelles.

Med interessen for anarkismen vender ikke Ivar Mortenson seg til sin samtid, men det er omvendt: det er hans samtid som leverer ham et begrunnet samfunnssyn som tilsvarte hans oppdragelse, verdier, temperament og interesser. På 1880-tallet og det følgende tiåret var det mye snakk om "anarkisme" overalt. Slik "fritenkerne" reserverte seg mot den kirkelige tradisjonen, reserverte anarkistene seg mot statsstyret. Arne Garborg tilhørte en stund og i en overgang begge grupperinger. Ellers var det mange som var det ene uten å være det andre. Den betydelige teologen Fredrik Petersen skrev en bok om "*Fritenkerne og kristentroens moralske værd*" (1891) hvor han nettopp assosierte fritenkerne med anarkistene for å skandalisere begge leire. Men Ivar Mortenson var og ble kristen på sitt særegne vis til tross for sin anarkisme. Ikke sjelden virker det som om kristentroen av eget fabrikkat bidrar til å begrunne hans anarkisme. Allerede i 1878 var fritenkeren som type portrettert av Garborg i en serie i "*Fedraheimen*" (nr. 83-86).

Ivar Mortensons kristendom er av en underlig støpning. Først tar den form av motiver fra norrøn hedendom, så blir den i tidens stil til et sosialt frihetsevangelium og så til sist blir den oppblandet med teosofi og antroposofi. Alt dette skjer uten skarpe overganger, og uten at hans grunnleggende verdier forandrer seg. Ivar Mortensons sterke lidenskaper mobiliserer både Edda og Det gamle testamente for det han er opptatt av der og da. Det nye

testamente brukes mindre i forfatter-skapet selv om han setter Bergprekenen høyt. Når Kristus dukker opp hos Ivar Mortenson, er han knapt til å skjelne fra Hellig Olav, en lidende kongsmann. Jesus derimot blir en fordomsfri agitator for sosial rettferdighet. I en periode går Ivar Mortenson videre og gjør Jesus til "fritenkjar" – "den veldugaste Fritenkjar Soga kjenner". Det er et løpende motiv hos Ivar at en ærlig fritenker er bedre enn en from hykler.

Hykleriet er ellers et spennende begrep både hos Arne Garborg og Ivar Mortenson. Riktignok er det opprinnelig et teologisk og bibelsk begrep, men det faller sammen med byfolks veltrente evne til å forstille seg. Derfor kan de to også bruke det i målstriden hvor norskheten nettopp har ærligheten og oppriktigheten på sin side. Det er målfolket alene som i egne øyne administrerer og forvalter det autentiske. Nå sier ikke Ivar Mortenson direkte at Vår Herre støtter landsmålet – men det er ingen tvil om at han oppfatter det slik: Jesus var fritenker, anarkist og målmann, akkurat som Ivar selv. Hos den unge teologen henger de fire bestemmelsene på det nærmeste sammen: Han er fritenker, anarkist og målmann, fordi han er kristen. Eller like gjerne: Han er kristen fritenker og anarkist, fordi han er målmann. Fritenker og anarkist er Ivar Mortenson bare i en periode. Kristen og målmann er han hele livet.

Fra han var 11 år bodde Ivar i hovedstadens besteborgerlige strøk. Som ung mann møtte han Christopher Bruuns "*Folkelige Grundtanke*" (1878), og det samme året kjøpte han Landstads folkevisesamling. Vennskapet

med Moltke Moe, Jørgens sønn, forsterket interessen for det rotnorske. Slik kunne bygutten forsøke å slå en bro fra Oscarsgate til oppveksten i Nord-Østerdalen. Arne Garborg var 8 år eldre enn Ivar Mortenson og fra 1877 bladstyrer i "*Fedraheimen*" som fra først av var et ukeblad. Garborg ble Ivars mentor som veiledet og villedet ham på kryss og tvers i kulturgeografien. Garborg skrev en hyllest til Bruun i "*Fedraheimen*" (nr. 44/1878), selv om han senere reserverer seg mot Bruuns monarkisme og hans kritikk av Venstre (nr. 54, 55, 57/1878). Garborg selv var og ble republikaner.

Det er en skam for norsk historie- og litteraturforskning at ingen har gått systematisk igjennom de sosialradikale målbladene "*Fedraheimen*", "*Fridom*" og "*Den 17. mai*" så grundig som de fortjener, for det er ganske utrolig hva man fikk til på frivillig basis og med knappe midler. Det er også åpenbart et sårt punkt at dem man ville være talsmenn for på bygdene og i dalene, var mindre opptatt av den nasjonale reisningen enn ildsjelene selv. Nøkternt sett var de entusiastene som jobbet seg halvt til døde for målsaken, ikke flere enn et fotballag med reserver. Derfor undertegnet de ofte sine innlegg med forskjellige navn, blant annet for å gi inntrykk av at de var en folkebevegelse.

Det gjør av og til studiet av målbladene vanskelig. Ottar Grepstad har gjort et forsøk på å utrede noen av bidragsyterne til "*Fedraheimen*" i festskriftet til Sverre Tusvik: "*Sverresoger*" (Oslo 2005). Det finnes likevel mange sider med Ivar Mortensons, Garborgs og Steinsviks tekster som ennå ikke og kanskje aldri vil bli identifisert. Ivar

kalte Garborg beundrende for en "Arbeidsmaskin". Det passer like bra på ham selv. Sammen redigerte de "Lesebok i det norske Folkemaal" (1885). På 1880-tallet oppfattet de seg som ledere av en frigjøringsbevegelse. Det gav dem veldige krefter. Arne og Ivar ble venner og fant hverandre i målsaken som var kjernen i et program for å gjenreise en helnorsk kultur og påvirke hele samfunnsoppbygningen med krav om bygdestyring. Målsakens status frem til 1885 er godt beskrevet av Vemund Skards "Frå Dølen til Fedraheimen" (Oslo 1949).

Målsaken var ikke et isolert og abstrakt språkspørsmål. Slik man møter den i sine naturlige omgivelser i "Fedraheimen" i 1880-årene, var språkspørsmålet bare en del av en bred front for diverse politiske reformer. Språkspørsmålet var fanen, tegnet og det sentrale symbolet, men bevegelsen fikk kraft av alle de interesser som samlet seg bak og under fanen. Dette burde jeg ha skjønt for mange år siden, men jeg har faktisk først forstått det nå i de sommerukene jeg har hatt intens glede av å lese gamle årganger av "Fedraheimen": at målsaken i sin manndom ikke var et rent språkspørsmål, og at den ligger død i samme øyeblikk som den bare blir et rent språkspørsmål.

Det går ikke an å mobilisere en folkebevegelse for rent estetiske formål. Heller ikke det utvilsomt verdifulle i det Ottar Grepstad kaller "Det nynorske blikket" (Oslo, 2002) er nok til å redde målsaken. Målsaken var et brekkjern for betydelige, betimelige og legitime samfunnsinteresser av omfattende karakter. At målsaken var en spiker i en

kraftig suppe var selvsagt både en svakhet og en styrke. Den ble drevet fremover av alle dem som samlet seg under fanen av mange forskjellige motiver. Men når støttemotivene etter hvert ble spredd og sviktet, flagret heller ikke fanen lenger så friskt lenger. En avpolitisert målsak, er ingen sak i det hele tatt.

Bladet "Fedraheimen" åpnet 6. oktober 1877 med et dikt – "Fedraheimen" – av Kristofer Janson. Diktet inneholder bladets program som organ for en nasjonal-utopisk bevegelse. Janson idealiserer ikke bygde-Norge, men skriver sitt dikt i sorg over spranget mellom Norge slik det er, og Norge slik det kunne ha vært. Den nasjonale ånd og egenart sover, men nå skal den vekkes. Det egentlige Norge ligger i lenker som nå skal brytes. Stemningen er kjent fra Per Sivles "Dei stod paa Stiklestad ..." som ble trykt i "Fedraheimen" (nr. 27/1885). Målsaken skulle rive nasjonen ut av sin tornerose-søvn. Strukturen i den nasjonale utopismen var nøyaktig den samme som hos Ivar Mortensson – han ventet seg og håpet på en bygdeoppstand som ikke kom. De kulturpolitiske elitetropper fant et tregt og motvillig folk. Det er hovedtemaet i Ivars bok "Ein Fri-Kar" (1905). Målsakens frihetsfane blir nettopp reist for å forløse slumrende nasjonale muligheter og en nasjonal identitet som ennå ikke var nådd til selvbevissthet. Janson skriver i diktet:

*Fridom inn i Kyrkja, Skule
burt med Tvangs dagrødde Draugar,
lat vaar Grunnlog føda av seg
meir enn skrivne Papirshaugar.*

I 1880 var Ivar Mortenson soldat på Gråtenmoen ved Skien da en offiser gikk løs på et bilde av Johan Sverdrup med en sabel. Ivar forteller selv i *“Svall”* (1898, s. 35-72) i detalj hva som egentlig skjedde. Soldatene som støttet venstrehøvdingen, sang *“Ja, vi elsker”* og ropte *“Leve Sverdrup!”*. Ivar sendte rapporter om saken til *“Fedraheimen”* – han ble dermed ansett som en av lederne av oppsetsigheten – og fikk 25 dager i kasjotten etter en krigsrettssak i Kristiansand. *“Morgenbladet”* syntes dommen var for mild og kalte Ivar en oppvigler med *“Hang til Maalstræveri”*. Hensikten fikk Ivar Mortenson til å tenke igjennom forholdet mellom den enkelte og staten. Han hadde mer eller mindre aktivt vært med på å by staten tross, og det hadde endt med en kraftig smell. En krigsrettsdom ville ikke ha vært en spøk for en ung mann om han hadde siktet seg inn på en embedskarriere. Målsaken og kristentroen var allerede på plass hos Ivar Mortenson. Nå var grunnen ryddet for anarkismen.

Man skal ikke undervurdere revolusjonsfrykten og anarkistfrykten i de møblerte hjem i Norge i 1880-årene. Før 1884 virket allerede venstreparellene skremmende og truende for dem som satt med makten og ansvaret. Episoden på Gråtenmoen må leses utfra denne frykten. Det var bare ni år etter Pariserkommunen, og Bismarcks sosialdemokrater moderniserte nettopp i de årene det nye Tyskland til det ugjenkjennelige. Arne Garborg var avgjort en samfunnsfiende i besteborgernes øyne – *“ei folkeskræme”* kaller Ivar ham i *“Arne Garborg. Ein fyretalsmann”* (Kra. 1897, s. 40). Nettopp det gjorde

hans politiske program så spennende for Ivar Mortenson som hev seg på lasset.

I 1881 hadde Garborg stått frem offentlig som fritenker. To år senere overlot han bladstyrerjobben til Ivar som antakelig var litt mindre kontroversiell, blant annet fordi han hadde levert teologiske artikler til *“Fedraheimen”*. Men også for Ivar hadde forholdet mellom kristendommen og staten vært problematisk siden opplevelsene på moen i 1880. Offiserenes religion var nettopp *“hyklarkristendom”* i statens regi, som han skriver i rapportene til *“Fedraheimen”*. Ivar Mortenson fastholder en Grundtvig-inspirert fromhet, og det adskiller ham fra de fleste av hans mer radikale venner.

Da Garborg under oppholdet i Paris i 1886 – hvor Kropotkin akkurat da satt fengslet – begynte å drømme om de lange knivers natt, ble Ivar Mortenson først skvetten, så sint. Garborg sender et dikt til *“Fedraheimen”* og bladstyrer Ivar Mortenson. Det første verset går slik:

*Nei, handkvote Herrar; De fint kan prala
med Ordi fagre, som klingar.
Men oss imillom skal Kniven tala,
den Stund då Verdi seg svingar.
Og alt som svalt og som greet og døydde,
og alt som under dykk ned de øydde,
stig fram i Lag
og gjeng til Slag
den Stund då Verdi seg svingar.*

*Høgt stiger eit Rop, som naar Nøkken ropar
og drepen Mann under Tufti,
og Verdi vert svart av dei ville Hopar,
og det gjeng Haobrak i Lufti.
Dei rømer rædd fraa rike Salar*

og søker Gøymse av Berg og Dalar,
og bed um Ro,
og sig i Blod,
og det gjeng Havbrak i Lufti.

De liter paa det, at me tagde lengje
og er so taalege og seine.
De kyter til Gud; han skal setje Stengje
og stydja dei rike og reine.
Men Ramnar skograr og skrik i Lufti,
og Menn seg sankar i Uverskufte;
og hadde de
kvar Avgud med,
so held me Domedag aaleine.

Ivar trykte diktet nederst på siste side i *"Fedraheimen"* for 10. februar 1886 med en advarsel. Den lød: *"Anarkistar kaller ein agalause Villstyringar som ikkje vil hava nokor Styring, anna ganga i Sjølvråda og styra seg sjølv. Det er mange soso lagad i Paris, so Forfattaren hev havt dei for Augo, som han legg denne kallege Visa i Munnen til. Bladstyret."* Garborg ble selvsagt rasende og følte seg sensurert. Han hadde ikke lagt visa i munnen på noen. Den var hans egne ord og hans egen mening (nr. 19/1886). Ivar svarer noe unnvikende samme sted. Det var ikke siste gangen de to skulle bli uvenner, men de forsonte seg alltid snart igjen. Da Garborg kom tilbake til Norge, fant de snart sammen mot pengevelde, mot prestevelde og mot statsvelde.

Parlamentarismen og Johan Sverdrup måtte bli en skuffelse for menn som Garborg og Ivar Mortenson. Ikke fordi Sverdrup gjorde noe direkte galt, men fordi forventningene til hans regjering og den nye styreformen var overspente. Sommeren 1884 ble Sverdrup hyllet i *"Fedraheimen"* som en ny

Messias: *"No er me kanskje det friaste Folk i Verdi,"* skryter Ivar. Men regjeringen glemte både bygdestyringen og målsaka straks de satt på taburettene. Kritikken mot Sverdrup begynner å piple frem i *"Fedraheimen"* allerede fra 24. nov. 1886: *"Er det Synd aa lasta Johan Sverdrup?"*. Venstre gjennomførte en maktsentralisering uten like i norgeshistorien. Parlamentarismen gjorde mindretallet mer maktesløst enn noen gang. Og i skuffelsen over Sverdrup mistet både Garborg og Ivar Mortenson troen på demokratiet i det hele tatt.

Ivar er likevel en noe tvetydig fremskrittssmann. Han er motstander av dikterlønn til Alexander Kielland i 1885 – ikke bare av målpolitiske grunner. Han er motstander av å oversette utenlandske *"sedlause Romanar"* til norsk og vil legge strenge importavgifter på utenlandske bøker for å spare den norske folkesjelen for uheldige infeksjoner (nr. 19). På dette punktet er Ivar Mortenson mer oftedøl enn Oftedal selv. Garborg må flere ganger rive Ivar tilbake til den progressive fløyen (nr. 20/1885). Men i striden om *"Kristiania-bohémen"* skiller de to vennene lag igjen. Ivar vil ikke støtte en forfatter som mangler all *"Folkeskikk"* (nr. 9/1886), og nå bruker han Kielland som sannhetsvitne mot Hans Jaeger, fordi Kielland hadde nektet å motta et æresmedlemskap i Den frisindede Studentforening med henvisning til foreningens støtte til Jaeger.

Først oppe ved Savalen sommeren 1886 – Garborg er nettopp kommet tilbake fra Paris – skjer det en radikalisering av Ivar Mortenson. Senere forsvarer han både anarkisme, positivisme og

fritenkeri. "Fedraheimen" trykker en lang serie om "Umskiftet i Aandslivet i vaare Dagar" hvor leserne blir kjent med den ideologiske positivismen og darwinismens radikale konsekvenser for livssynet denne våren (nr. 29-31, 34-35 og 38/1886). Sommeren med Arne og Hulda under Tronfjell fjernet noen gamle terskler. Hulda kom inn i kretsen fordi hun hadde gått på målskule hos Ivar i Kristiania i 1885. Den 21. januar 1885 (nr. 6) hadde Ivar Mortenson ("Kand. theol.") under "Lysingar" i "Fedraheimen" tilbudt seg å gi "Rettleiding for Folk, som hev Hug til aa læra seg Norsk."

Typisk for Ivar Mortenson er at han blir en moderne opprører uten å oppgi den intense nasjonalromantikken og kristentroen. Allerede vinteren 1886 stiller "Fedraheimen" seg på Kroghs side i Albertine-saken (nr. 84, 29. des.). Så blir Garborg sparket som statsrevisor, og det fører til et brudd med den konkrete dagspolitikken. Vennene blir transportert over i diktning og utopiske fantasier. De vender en tid verden ryggen og føler seg som fremmede i sitt eget land.

Tidligere hadde "anarkismen" kommet til orde i "Fedraheimen" som refleksjoner over sameie, sambruk og sjølbergning. Men fra 1887 er bladet like aggressivt uforsonelig overfor det parlamentariske demokratiet som det hadde vært overfor embedsmannsstaten før 1884. For utgangen på veto-saken var at Stortinget ble en del av selve statsmakten! Og all statsmakt er i de to vennenes øyne vold og tvang. Parlamentarismen betød ingen gevinst for det de ønsket seg. Tidligere hadde Stortinget, mens det satt med begren-

set makt og dermed begrenset ansvar, vært langt mer lydhøre overfor minoritetsønsker. Nå var det blitt kneblet av sitt nye ansvar som en del av statsforvaltningen.

Fra 1888 kommer "Fedraheimen" ut på Tynset, og Arne flytter med Hulda til Kolbotn ved Savalen. Et meget interessant tidsbilde gir Arne Dag Østigaard: "Arne og Hulda på Kolbotnen" (Atna 1993). Ivar drev bladet fra Furu-lund og får dessuten tid til å skrive i avisen "Fjell-Ljom" på Rørås. "Fedraheimen" trykker nå Arne Dybfests oversettelser av Kropotkin til norsk bymål. Slik kan man se at det politiske tyngdepunktet midlertidig har forflyttet seg fra målsak til anarkisme. Den 17. mai 1889 holdt Ivar den berømte talen på Tynset hvor han freser mot både Grunnloven, kongemakten og odelsbonden. Ivar Mortenson vil i stedet feire 100-års dagen for Den franske revolusjonen. Noe annet er det ikke å feire, mener han. Ivar forteller selv lett maskert om denne talen i "Ein Fri-Kar" (1905) og om hvordan han bommet på sitt publikum. En etter en forlot de salen i forskrekkelse. "Ein Fri-Kar" er temmelig forskjellig fra den fortellingene om "Ein Selle" som 20 år tidligere gikk som fortsettelsesfortelling i "Fedraheimen" til den plutselig ble avbrutt. Påstanden om at fortellingene er identiske, vandrer fra forfatter til forfatter uten at noen har funnet det bryet verd å undersøke saken.

Forholdet til lokalsamfunnet var alltid minst like konfliktfylt som forholdet til den forhatte statsadministrasjonen, og bedre ble det ikke etter 17. mai-talen. I fortellingen fra 1905 tar han selvkritikk. I mine øyne er nettopp

“*Ein Fri-Kar*” en brukbar nøkkel til hans syn på konfliktene han sto i, fordi Ivar så oppriktig og hensynsløst beskriver problemene som oppsto da han forsøkte å bli forstått av dem som han tross alt mente å støtte og lede. Sommeren 1889 dro Arne og Hulda fra Savalen. Senere var de bare sommergjester der. Og Steinsvik tar etter hvert med seg “*Fedraheimen*” til Skien hvor den – med en større artikkel om anarkismens fremtid – avgår i stillhet i 1891. Også i “*Syn og Segn*”, “*Samtiden*” og “*For Kirke og Kultur*” er anarkismen et viktig tema på begynnelsen av 1890-tallet.

For Arne Dybfest, Christopher Hansteen og Hans Jæger var anarkismen en del av den moderne dekadansen – som den hadde vært det for Garborg. Men for Ivar Mortenson og Steinsvik var det en kjempende trosbekjennelse. De utviklet en anarkisme på norsk som lette etter andre veier til friheten enn den Kristiania-bohemen fant i absint og skjørlevnet. Dybfests anarkisme var i siste hånd importert fra Amerika. Jægers var hjemmesnekret og førte etter hvert frem til en selv-stendig teori: “*Anarkiets Bibel*” (1906). Men hos de tre trosfellene i “*Fedraheimen*” – blant dem var nok Garborg den som sto byanarkismen nærmest – var anarkismen knyttet til ønsket om desentralisering, bygdestyring, idealisering av småsamfunn, yringsfrihet og det sosialistiske kravet om at arbeidet måtte styre kapitalen.

Skillet mellom byanarkistene og bygdeanarkistene i 1890-årene var derfor betydelig. Ivar Mortenson hadde ingen sans for bohemen. De frihetskravene som ble uttrykt i hans moralsyn,

var romantiske og ikke nihilistiske. Garborg sto Nietzsche-leserne noe nærmere, men for Ivar var Kropotkin og Tolstoj langt mer nærliggende både når det gjaldt økonomisk politikk og synet på moralkonflikter, som for eksempel det såkalte “*ekteskapsproblemet*”. Arne Dybfest synes å slå en bro over gjelet mellom byanarkisme og bygdeanarkisme. Han var imidlertid dekadent på en måte Ivar aldri kunne bli. Det fremmedartede ved Ivar var at han var troende av karakter – ikke bare i kristen forstand, men han trodde på alt han snublet over, i den grad det kunne brukes til å befeste hans eget grunnleggende verdisyn.

Ivar Mortenson vant kampen med Garborg om den ublodige revolusjonen. Det ble sterkt fremhevet hos dem som kalte seg anarkister i Norge, fordi en rekke politiske attentater i utlandet hadde satt et spørsmålsteegn ved anarkismens humanistiske innhold. Med et ublodig, men langt fra blodløst reformprogram dro så Ivar landet rundt som anarkist-agitator etter 1889. Han holdt flere hundre foredrag i løpet av en fire års tid. Ivar Mortenson var en original politisk tenker som brukte både historien og historier for å spre det glade budskapet. I 1890-årene var det særlig landbruksreformer som opptok ham. Han studerte den tyske Frilandsbevegelsen, Malthus, Darwin og samlet statistikk om norsk matproduksjon.

I denne fasen av hans liv ble han kalt “*Ivar Matlaus*”. Fra 1897 utgav han “*Fridom. Tidsskrift for sjølustyre og sjølhjelp*.” Heftene er ikke så tykke, for han skrev alt selv. I 1898 fulgte boka “*Fridomsvegen*”, om Norges politiske utvikling med anarkistfriheten som

lesenøkkel. Det samme året utkommer den meget rikholdige, selvbiografiske eventyrsamlingen "Svall 1879-1989". I 1905 trykte Ivar Mortenson "Ein Fri-Kar" som er en selvbiografisk fortelling om en helt som ikke lar seg kneble eller knekke, og hvordan han finner frem til det skjulte kommunist- og anarkist-nivået hos bygdefolket. Bjørndal-utopien dukker opp igjen i Trygve Gulbrandsens verdensberømte trilogi en generasjon senere. Også boka om "Bondeskipnad i Norig i eldre Tid" (1904) er et forsøk på å vise at den norske anarkismen er en tilbakevending til opphavet i den nasjonale historien. Men så er det plutselig slutt på rabulistsens anarkistiske raptus.

I Alvdal, Follidal, Tynset og Røros etablerte Ivar Mortenson seg som en bygdeoriginal. Den eneste historien jeg nå husker at min mormor fortalte om Egnund-gubben, var at noen bygdefolk hadde hatt et ærend på Einabu og spurt etter ham. Men Ivar satt i dikterstuen sin på Egg. Karen sa til dem som kom, at han Ivar nok ikke var å treffe, "fordi han lå på Egg". Historien vandret senere som en vits blant bøndene i bygda, at han Ivar nok ikke kunne forstyrres når han lå på Egg – som en annen høne. Man hadde stor respekt og undring for den lærde mannen, men reserverte seg altså typisk nok med et flir.

Ivar var selv en mester i bygdehumor-sjangeren, og mange søkte foredragene hans, fordi de alltid også var underholdende, selv når han snakket om statistikk og matauke. Jeg kjente en dame som var barn i 1908 da Ivar var på Lillehammer og besøkte folkehøyskolen Vonheim i Gausdal. Hun kunne

fortelle at Ivar hadde gjort henne mørkredd for hele livet ved å legge ut om tusser, troll og skrømt. Han var den typiske eventyrforteller, og hun ville bare ha mer av det samme selv om hun visste at hun ikke fikk sove etterpå.

Vi skal huske at Ivars agitator-virkosomhet fant sted i opptakten til 1905. Alle skjønnte at det ville skje noe helt nytt med Norge, men løpet var ennå ikke fastlagt. Derfor var det prosjektmakernes tid. Ønsker og drømmer ble luftet for å delta i og sikre seg en plass i den forvandlingen som måtte komme. Her er det Ivar Mortenson gjør en original helomvending. Han som er den landskjente anarkist-agitator, forvandles til en ihuga monarkist over natten. Hvordan kunne det skje? Hvordan kunne "romantikeren beseire rabulisten", som Audun Skjervøy uttrykker det ("Dag og Tid", 7. januar 1999)?

Vi har sett hvordan motivene alltid var vevet sammen hos Ivar Mortenson. Derfor bør vel ikke overraskelsen være så stor. Riktignok var prinsen dansk – "dansk" hadde Ivar aldri brukt annet enn som et skjellsord – men som konge skulle prinsen hete Håkon. Dermed var Ivar Mortenson som slått til jorden på veien til Damaskus: Saulus ble Paulus. For navnet Håkon trakk frem hele Snorres Kongesagaer for Ivars indre. Det var Norges evige konge, Hellig Olav, som vendte tilbake. Og anarkisten skriver sin kongehyllest på Edda-vis:

*Brostne baugar
kann bøtast endå.
Sterk du smide sogu-ringen,
so gamle Norig
greidt må sanne:*

*vår eigin konge
er komin til gards!*

I dansketiden hadde bøndernes hat mot embedsmennene gjort et unntak for Kongen – han får sjøl i København. Men her tidsavstanden enda større. I Ivar Mortensons fantasi er det sagatiden som vender tilbake i 1905, fordi historien har ført landet og folket i ring tilbake til utgangspunktet.

Dermed var Ivar Mortensons politiske raptus over. Danskehetsen i “*Døla-visa*”, “*Flaumen går ...*” fra 1906 er mer for ufrivillige rykninger å regne. Ivar ble statskirkeprest i mange år i Telemark og Mjøs-bygdene, ja, selv i Slottskapellet i hovedstaden. Der ble det nok ikke sagt så mye fra prekestolen om å reise kampen mot pengevelde, prestevelde og statsvelde. Ivar dukket stadig lenger ned i Edda, Det gamle testamente og ikke minst i “grunnsteinen”: Draumkvedet. Ivars største verk var nettopp “*Gjallarbrui. Ei diktbok om Draumkvede-skalden*” (Oslo 1926). Ola Raknes gir en fyldig anmeldelse i bladet “*Den 17de Mai*” – som fremdeles bærer undertittelen “*Fedraheimen*” – for 17. des. 1926.

Men i det 20. århundre var dette et konstruert og isolert drømmerom som Egnundgubben snart satt temmelig alene i. Som prest begravde han og holdt taler over sine meningsfeller én etter én. Minnetalen over Garborg og den lille avhandlingen om Garborg som religiøse dikter er noe av det vakreste og mest forstandige som er skrevet om denne kjempen i norsk litteraturhistorie. Typisk for Ivar Morten-

son trosset han igjennom et salmevalg i Garborgs begravelse (“*Reis upp yvir grav*”) som både enken og avdøde uttrykkelig hadde reservert seg imot. Det var som om småknubbingen mellom de to vennene fortsatte på terskelen til det hinsidige.

Både Ivar Mortenson og Garborg fikk en grundig smell i 1905. Ivar ble i enda høyere grad enn tidligere til en svermer, og Garborg ble gretten og mannevond. Den fremtiden de hadde drømt om sammen i “*Fedraheimen*” i 1880-årene, viste seg å bli helt annerledes enn noen av dem hadde forutsett. Det var pastellversjonen av den norske nasjonalismen med sentimentet fra Bjørnsons “*Bondefortellinger*”, “*Ja, vi elsker*” og riksmålssaken som vant frem i det nye monarkiet. De store og kraftfulle nasjonale fordringene ble marginalisert, og billigere versjoner av den nasjonale symbolismen ble markedsledende. For det er aldri drømmerne som bestemmer hvordan fremtiden skal se ut. Ivar Mortenson skjønte det selv og resignerte med fatning: “*Me maa, um me ska liva, arbeida for draumane vaare slik som dei er, der er ikkje meir aa seia.*”

Trond Berg Eriksen
Konnerudg. 10 C
3045 Drammen
t.b.eriksen@ifikk.uio.no

ALVDAL KOMMUNE

*Bygda der det vanskelige er en bagatell
og det umulige en utfordring!*